

4. Ο ΕΓΕΛΙΣΜΟΣ ΕΝ ΑΓΓΛΙΑ

1. Μεσοῦντος ἔτι τοῦ 19ου αἰῶνος ἦτο ἐν Ἀγγλίᾳ ὁ Ἔγκελος ἄγνωστος ἢ παρημελημένος. Μόλις περὶ τὸ 1855 μετεφράσθησάν τινα τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ καὶ προηνέχθη ἡ γνώμη ὅτι ἡ τούτων σπουδὴ θὰ ἦτο λυσιτελής. Τὴν τοιαύτην γνώμην ἐξέφρασεν ὁ καθηγητὴς *J. Ferrier* (1808—1864)¹, ὅστις ὅμως προσέκρουσεν εἰς πολλὰς δυσκολίας τῆς γλώσσης τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου² καὶ κατελήφθη ὑπὸ τοῦ θανάτου πρὸ τοῦ πέρατος τοῦ ἐρευνητικοῦ ἔργου. Ἰκανὸς δ' ἐδέησε νὰ παρέλθῃ χρόνος μέχρι οὗ τύχη ὁ Ἔγκελος παρὰ τῶν Βρετανῶν τῆς προσηκούσης προσοχῆς. Ἐν τῷ μεταξὺ μετεφράζοντο, ὑπεμνηματίζοντο καὶ ἐμελετῶντο τὰ συγγράμματα τοῦ Καντίου. Ἀλλ' ἡ σπουδὴ αὐτῶν ἐποίει αἰεὶ μᾶλλον φανερὸν ὅτι ἡ κατανόησις τοῦ φιλοσόφου δὲν ἦτο εὐχερῆς καὶ ὅτι ἀπητεῖτο ἔνεκα τούτου ἡ μελέτη τῶν διαδόχων ἐκείνου. Ὅθεν τὸ ὄνομα τοῦ Ἐγγέλου καθίστατο ὁσημέραι γνωριμώτερον, εἰ καὶ τὸ σύστημα αὐτοῦ ἔνεκα τῆς δυσκολίας τῶν νοημάτων καὶ τῆς ἀσαφείας τῆς γλώσσης ἦτο εἰσέτι ἀπρόσιτον καὶ προσελάμβανε τὴν μορφήν τοῦ ἀπορρήτου.

2. Πρῶτος ἐπεχείρησε νὰ ἐπιχύσῃ φῶς εἰς τὸ σκοτεινὸν φιλοσόφημα καὶ καταστήσῃ οἰκεῖον τοῖς Ἀγγλοῖς ὁ *J. Stirling* (1820—1909) διὰ διτόμου ἔργου τῷ 1865 ἐκδοθέντος καὶ ἐπιγραφομένου «Τὸ μυστικὸν τοῦ Ἐγγέλου» (*The Secret of Hegel*). Ἡ πρὸς τὸ Ἔγκελον προσέγγισις αὐτοῦ³ ἢ, ἀκριβέστερον εἰπεῖν, ὁ ἀγὼν πρὸς κατανόησιν ἐκείνου ἔχει τὸν χαρακτῆρα μυστικῆς φρίκης, οἷαν τις συναισθάνεται εὐρισκόμενος πρὸ ὑπερφυοῦς καὶ μυστηριώδους πράγματος, οὗ τὴν σημασίαν καὶ δύναμιν ὑποτοπάζει ἀμυδρῶς ἀλλὰ δὲν διαγινώσκει εἰσέτι σαφῶς. Κατεχόμενος ὑπὸ ἐκπλήξεως διὰ τὸ ἄηθες καὶ μεγαλοπρεπὲς διανοη-

¹ Ὁ Ferrier πρῶτως μετέβη εἰς Γερμανίαν καὶ ἰσχυρὰς ἔλαβεν ἐκεῖθεν ἐπιστημονικὰς παρορμήσεις. Πρῶτος τῶν Βρετανῶν λογίων εἰσεχώρησε βαθύτερον εἰς τὴν γερμανικὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐξετίμησεν αὐτήν. Ἐγραψε (χάριν τοῦ ἐκδοθέντος τῷ 1857—1863 «*Imperial Dictionary of Universal Biography*») δύο ἄρθρα περὶ τοῦ Schelling καὶ τοῦ Ἐγγέλου.

² Οὗτος ἀνωμολόγει τὸν τραχὺν καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνωφελεῖ ἀγῶνα πρὸς κατάληψιν τοῦ Ἐγγέλου, ὅστις παρίστατο εἰς τὰ ὄμματα αὐτοῦ ὡς ἄγνωστος ὑπὸ τινος μαγικῆς σκέπης περικαλυπτόμενος, ὡς τις ἄγνωστος καὶ μέγας, οὗ τὸ μεγαλεῖον διησθάνετο ἀλλὰ δὲν κατενόει.

³ Τὸ πρὸς τὸν Ἔγκελον διαφέρον τοῦ Stirling ἐπερρώσθη κατὰ τὴν ἐν Ἀϊδελβέργῃ διαμονήν, ὅποτε ἤρξατο νὰ μελετᾷ συστηματικώτερον καὶ ἐμβαθύνῃ αἰεὶ μᾶλλον εἰς τὸ φιλοσόφημα ἐκείνου.

τικὸν τεχνούργημα περιπίπτει ὅτε μὲν εἰς δύσθυμον ἀπόγνωσιν ὅτε δὲ εἰς περιχαρῆ πεποίθησιν· μεταπίπτει εἰς ἀντιθέτους ψυχικὰς διαθέσεις ἀναλόγους τῶν φάσεων, ἃς διέρχεται ἢ πρὸς ἐπιτυχίαν σπουδῆ, ἀλλὰ καθόλου εἰπεῖν ἐμφορεῖται ἐλπίδος ὅτι θὰ φθάσῃ εἰς τὴν νίκην καὶ τὸν θρίαμβον, εἰς τὴν ἀποκάλυψιν δηλονότι τοῦ ἐγγελικοῦ μυστηρίου. Πλησιάζοντες, λέγει, τὸ πρῶτον πρὸς τὸν Ἐγελον εἶναι ὡσεὶ ἐρχόμεθα εἰς μαγευτικὸν ἀνάκτορον τῶν ἀραβικῶν μύθων¹. Εἶναι ἄτοπος, παρατηρεῖ, ἡ δοξασία ὅτι τὸ ἐγγελικὸν φιλοσόφημα εἶναι αὐθαίρετον καὶ φανταστικὸν σύστημα μὴ καταλήγον εἰς ἀσφαλῆ καὶ οὐσιώδη πορίσματα· ἐκ τοῦ ἐναντίου πρέπει νὰ πιστεύσωμεν ὅτι αἱ περὶ τῶν μεγάλων ζητημάτων γνῶμαι τοῦ Ἐγέλου θὰ κυρωθῶσι καὶ ἀναγνωρισθῶσιν ὑπὸ τῶν ἐπερχομένων αἰώνων ὡς αἱ μόναι ἀληθεῖς. Ἡ φιλοσοφία ἐκείνου «εἶναι ὁ κρύσταλλος τοῦ σύμπαντος, εἶναι τὸ σύμπαν ὡς νοούμενον ἢ ἡ νόησις τοῦ σύμπαντος». Ἐν ταύτῃ ἐνορᾷ ἀσφαλέστατον τῆς θρησκευτικῆς πίστεως ἔρεισμα, δι' οὗ δύνανται νὰ ἀρθῶσιν αἱ μονομέρειαι τῆς ἐμπειρικῆς θεωρίας καὶ τοῦ διαφωτισμοῦ. Ἀπλῶς δ' εἰπεῖν ὁ μέγας Γερμανὸς φιλόσοφος φαίνεται τῷ Stirling ὅτι κατέχει τοιαύτην ἐν τῇ νεωτέρᾳ Εὐρώπῃ θέσιν οἷαν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι ὁ Ἀριστοτέλης². Ἀλλὰ πρὸς κατανόησιν τοῦ Ἐγέλου εἶναι, ἐπιλέγει, ἀνάγκη νὰ καθορισθῇ πρότερον ἡ θέσις αὐτοῦ πρὸς πάντας τοὺς ὁμοεθνεῖς προδρόμους καὶ μάλιστα πρὸς τὸν Κάντιον. Ὁ ἐφιέμενος νὰ ἀνερευνήσῃ τὸ μυστικὸν τοῦ φιλοσόφου ὀφείλει νὰ ἐπανέλθῃ πρὸς τὸν Κάντιον καὶ νὰ ἀνεύρῃ παρ' αὐτῷ τὴν κλεῖδα. Καὶ ἂν δέ τινες ἄλλοι παρεμπίπτοντες, ὁ Fichte καὶ ὁ Schelling, δύνανται πῶς καίπερ ὄντες σπουδαῖοι νὰ παροραθῶσιν, ὅμως ὁ Κάντιος εἶναι ἀπαραίτητος πρὸς σπουδὴν τοῦ Ἐγέλου, διότι εἶναι ὁ μέγας πρόδρομος αὐτοῦ καὶ ὁ θεμελιωτὴς πάσης τῆς νεωτέρας ἰδεολογικῆς ἐνεργείας. Βεβαίως ὁ Ἐγελος διετύπωσε καινοπρεπέστερον τὰ πράγματα καὶ ἀνήγαγεν εἰς σύστημα τὴν νεωτέραν ἰδεοκρατίαν ἀλλὰ τὰς βάσεις αὐτῆς κατέβαλε

¹ Τὸ ἐγγελικὸν σύστημα «εἶναι ὡς ἐν τῶν ὄχυρῶν ἀνακτόρων τῶν ἀνατολικῶν ὄνειροπολήσεων, γιγάντιον, ἀπέραντον, ἔχον αὐλὴν ἐπάνω εἰς αὐλὴν, δῶμα ἐπάνω εἰς δῶμα, ἄνδρον εἰς ἄνδρον, κατεσκευασμένον ἐξ ὑλῶν προερχομένων ἐκ τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως, τοῦ βορρᾶ καὶ τοῦ νότου, πεποιημένον ἐκ μαρμάρου καὶ χρυσοῦ καὶ ἰάσπιδος καὶ ἀμεθύστου καὶ λυχνίτου, φυλαττόμενον ὑπὸ πτερωτῶν καὶ μὴ πτερωτῶν τεράτων, ἀποκεχωρισμένον τοῦ κόσμου τῶν ἀνθρώπων διὰ διαστήματος ἀπείρων ἡμερῶν καὶ νυκτῶν, ἐγκαταλελειμμένον, μυστηριῶδες, ἀνερμήνευτον...».

² Ὁ Ἐγελος εἶναι ὁ μέγιστος καθολικὸς φιλόσοφος τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἀποτερματίζει τὸν νέον κόσμον καθὰ ὁ Ἀριστοτέλης τὸν παλαιόν».

στερεὰς ὁ φιλόσοφος τῆς Καινιξβέργης. Ἐκεῖνος μὲν φαίνεται λαμπρότερος καὶ τολμηρότερος οὗτος δὲ πρωτογενέστερος καὶ βαθύτερος. Ὁ Κάντιος παρέσχεν οἶονεὶ τὸ λατομεῖον, ἐξ οὗ ἔλαβε τὴν πλουσίαν ὕλην ὁ Ἔγγελος¹. Μέμφεται δὲ πολλάκις τὸν τελευταῖον τοῦτον ὁ Stirling ὡς ἐπίτηδες ἐξαλείφοντα τὰ ἴχνη τῆς ἐκ τοῦ Καντίου καταγωγῆς καὶ ἀντιμαχόμενον πρὸς ἐκεῖνον, εἰς ὃν πάντα κατὰ βάθος ὀφείλει, ὡς ποιῶντα τὴν σφαλερὰν ἐντύπωσιν τοῦ ὅτι ἀντιτίθεται ἀντικρὺς πρὸς τὸν κριτικὸν φιλόσοφον, ἂν καὶ εἶναι κατὰ πάντα λόγον διάδοχος αὐτοῦ καὶ τελειωτῆς².

Τὸ περὶ Ἐγγέλου βιβλίον τοῦ Stirling δὲν εἶναι μᾶλλον ἔργον ἐπιμελοῦς λογίου ἢ πόνημα ἀνθρώπου ἐμπεφορημένου πάθους καὶ ἐνθουσιασμοῦ πρὸς τὸν σκοπόν. Φέρει καταφανῆ τὰ ἴχνη ἐπιμόχθου σπουδῆς καὶ θερμοῦ ζήλου, δι' ὧν ἠδυνήθη νὰ συναρπάσῃ καὶ προκαλέσῃ ἐν Ἀγγλίᾳ νέαν τῆς διανοήσεως κίνησιν. Ἐὰν δὲ μὴ διεσάφησεν ἀποχρῶντως τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐγγελικοῦ συστήματος, ὅμως κατέδειξε τὴν κυρίαν αὐτοῦ μορφήν. Καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι περιέβαλεν ἐκεῖνο διὰ μυθικοῦ πέπλου, ἔδωκε πάντως ἀφορμὴν ἵνα διὰ μακρᾶς καὶ νηφαλίου ἐπιστημονικῆς ζητήσεως ἀφαιρεθῆ ἢ καλύπτρα καὶ φανερωθῆ ἢ πραγματικὴ ὄψις τῆς ἐγγελικῆς θεωρίας. Ὅπως ἂν ἔχη, τὸ βιβλίον τοῦτο ἀπέσπασε τὰς ρίζας τῆς ἐμπειρικῆς παραδόσεως καὶ ἐποίησεν ὥστε τοῦ λοιποῦ νὰ κρατῆ ἐν Ἀγγλίᾳ ἡ διανόησις τοῦ Ἐγγέλου καὶ τοῦ Καντίου. Ἡ ἐντεῦθεν ἐπεγεροθεῖσα ἐν Ἀγγλίᾳ νέα διανοητικὴ κίνησις ἐκλήθη καὶ μάλιστα ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων «νέα ἐγγελική» οὐχ ἦττον δὲ ὠνομάζετο καὶ «νέα καντιακή», διότι οἱ ταύτης θιασῶται προσεῖχον ἰδίᾳ εἰς τὰ ἔργα τοῦ Καντίου πεποιθότες ὅτι «ὁ μὲν Κάντιος εἶναι ἡ ἀληθὴς βᾶσις τοῦ Ἐγγέλου, ὁ δ' Ἔγγελος ὁ ἀληθὴς ἐρμηνευτὴς τοῦ Καντίου». Κέντρον κυριώτατον τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος κινήσεως ἦτο τὸ πανεπιστήμιον τῆς Ὁξωνίας, ἔνθα ἐδίδασκον καθηγηταὶ ἐγγελικοὶ καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον μαθηταὶ τοῦ Βενιαμὶν Jowett (1817—1893), τοῦ γνωστοῦ μεταφράστου ἔργων τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους³ καὶ θερμοῦ

¹ Ὁ Ἔγγελος—ἐπάγεται ὁ Stirling—τὴν πλουσίαν ἐπιστημονικὴν ὕλην, ἣν παρ' ἄλλων ἐκληρονόμησε, καταλλήλως ἐχρησιμοποίησε καὶ μεγαλοπρεπῆς οἰκοδόμημα κατεσκεύασε.

² Εἰρήσθω ὅτι πλὴν τοῦ Καντίου καὶ τοῦ Ἐγγέλου περὶ πολλοῦ ποιεῖται ὁ Stirling τὸν Hume, ὃν ἀποφαίνει ὡς τὸν ἀρχιερέα τοῦ διαφωτισμοῦ καὶ παρ' ὃν οὐδένα ἄλλον Ἀγγλον φιλόσοφον ἀνευρίσκει· ἐπικρίνει δὲ αὐστηρῶς τὸν ὕλισμὸν καὶ τὸν δαρβινισμὸν, ὡς καὶ τὸν Hamilton καὶ τὴν Σχολὴν αὐτοῦ.

³ Ἡ τοῦ Jowett μετάφρασις μετὰ λαμπρᾶς εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Πολιτείαν

θαυμαστοῦ τοῦ μεγάλου Γερμανοῦ φιλοσόφου¹. Ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀνὴρ εὐρυτάτης ὧν μορφώσεως καὶ πολυμεροῦς δράσεως, εὐδοκιμώτατος δὲ ἀκαδημεικὸς διδάσκαλος², συνεβάλετο μέγας ὅπως διαδοθῆ εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ ἡ γερμανικὴ διανόησις μάλιστα δὲ ἡ τοῦ Ἐγέλου³, οὗ τὰ ἔργα ἐνεφάνιζεν εἰς τοὺς μαθητὰς ὡς ἀτίμητον καὶ ἀνεξάντλητον θησαυρὸν σοφίας, ὡς ἐστὶν φωτὸς καταυγάζοντος τὴν ὅλην περιοχὴν τῆς ἀνθρωπίνης ἐμπειρίας.

3. Ἐκ τῶν διαπρεπῶν μαθητῶν τοῦ Jowett ἦτο ὁ Θωμᾶς *Green* (1836—1882)⁴, ὅστις ὀρμηθεὶς ἀπὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Καντίου γενομένης διακρίσεως τοῦ ἐμπειρικοῦ καὶ τοῦ ὑπερβατικοῦ ἐγὼ προσήγγισεν εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Ἐγέλου, καθ' ὅσον ἐξήρτησε τὴν πραγματικότητα τοῦ κόσμου ἐκ τῆς ἐνεργείας πνευματικῆς ἀρχῆς, τῆς «διακρινούσης ἑαυτὴν ἀϊδίου συνειδήσεως», καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὑπέβαλεν εἰς τὸν ὅλον κόσμον βάσιν πνευματικὴν⁵. Αὕτη δὴ ἡ τῶν πάντων περιληπτικὴ καὶ καθολικὴ

τοῦ Πλάτωνος καὶ τὰ Πολιτικά τοῦ Ἀριστοτέλους θεωρεῖται ἔτι καὶ νῦν ὡς ἀνυπέρβλητος.

¹ Ὑστερον ἀπώλεσέ πως τὴν εἰς τὸν ἐγγελισμόν πίστιν ἀλλὰ διετήρησε τὸν σεβασμὸν πρὸς τὸν μέγαν φιλόσοφον, ὃν ἀποκαλεῖ παλαιὸν διδάσκαλον καὶ καθηγητὴν αὐτοῦ «my old teacher and master».

² Ὁ Jowett ἀνεκαίνισε τὰς ἐγκρίτους σπουδὰς κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ἀνέπτυξεν ἐπὶ ἡμῖσιν καὶ ἐπέκεινα αἰῶνα ἐξαιρετικὴν παιδευτικὴν καὶ συγγραφικὴν δραστηριότητα.

³ Ὁ Jowett ἦλθεν ἐγγύτερον πρὸς τὴν γερμανικὴν ἰδεοκρατίαν ἐπ' εὐκαιρία τῆς παραμονῆς αὐτοῦ ἐν Γερμανίᾳ κατὰ τὰ ἔτη 1845 καὶ 1846. Κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον ἐπεσκέφθη τὸν ἐγγελοῦ Ἰω. Erdmann καὶ συνεζήτησε μετ' αὐτοῦ περὶ τοῦ ἀρίστου τρόπου, καθ' ὃν θὰ ἐγινώσκοντο τὰ ἔργα τοῦ Ἐγέλου ἐνεβάθυνεν εἰς τὴν γερμανικὴν διανόησιν καὶ ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἐπίσης ἐγγελοῦ θεολόγου Baug. Τότε δὴ ὑπηγέρθη αὐτῷ ζωηρὸν τὸ διαφέρον πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐγεννήθη ἡ τιμὴ καὶ ὁ ἐνθουσιασμὸς πρὸς τὸν Ἐγγελοῦ. Ἐπανελθὼν εἰς Ὁξωνίαν παρεσκεύασε κύκλον μαθητῶν πρὸς σύντονον σπουδὴν τοῦ φιλοσόφου.

⁴ Τοῦ Green μνημονευτέα τὰ ἔργα «Introduction to Hume's Treatise on Human Nature» (Hume's Phil. Works, ed. by Green and Grosse 1874).—«Prolegomena to Ethics 1883».—«Works of Th. H. Green», 3 τόμ., 1885—88.

⁵ Τὸ σύμπαν ὡς σύστημα ὄντων συναφῶν ἀπαιτεῖ ὡς ὄρον τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ καθολικὴν καὶ τῶν πάντων περιληπτικὴν συνείδησιν. Αὕτη εἶναι ἡ συστηματικὴ ἀρχὴ ἡ δημιουργοῦσα ἐνότητα καὶ τάξιν· εἶναι τὸ ὅλον ἐν ᾧ ἕκαστον μέρος διατηρεῖ τὴν λογικὴν αὐτοῦ θέσιν, τὸ καθολικὸν εἰς ὃ τείνει ἕκαστον μέρος, ἡ θεία ἐνότης ἡ πάντα φέρουσα καὶ στηρίζουσα καὶ ἐν ἧ πάντα ζῶσι, κινουῦνται καὶ ὑπάρχουσι. Ἡ τοιαύτη ἀρχὴ εἶναι τὸ καθολικὸν πνεῦμα,

συνείδησις ἔχει πρὸς τὴν πεπερασμένην καὶ ἀτομικὴν ὡς τὸ ἀπόλυτον πρὸς τὸ σχετικόν¹. Ἡ ἀνθρωπίνη γνῶσις ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι ἡ ἄπειρος συνείδησις μεταδίδει ἑαυτὴν εἰς τὴν πεπερασμένην, ἐν ἣ μεταδόσει² «ἡ αἰδῖος συνείδησις πραγματοποιῆται δι' ἡμῶν»³.

3. Συναθλητὴς τοῦ Green ἦτο ὁ Ἐδουάρδος *Caird* (1835—1908), πρωίμως καταλιπὼν τὴν Ὁξωνίαν καὶ ἀναλαβὼν καθηγεσίαν ἐν Glasgow, δευτέρῳ κέντρῳ τῆς αὐτῆς διανοητικῆς κινήσεως (1866). Μετὰ ἐπιτυχῆ δὲ φιλολογικὴν καὶ ἰδίᾳ ἀκαδημεικὴν δρασὶν κατέλιπε μετὰ 27 ἔτη τὸ Glasgow καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Ὁξωνίαν διάδοχος τοῦ Jowett. Ὁ ἀνὴρ οὗτος πρὸς ἄλλοις ἀξιολόγοις ἔργοις⁴ ἐφιλοτέχνησεν ἀκριβῆ εἰκόνα τοῦ Καντίου⁵ καὶ συνέγραψε μικρὸν μὲν ἀλλὰ πολύτιμον βιβλίον περὶ Ἐγέλου⁶, οὗ τὴν ἐπίδρασιν ἐνορῶμεν ἐν τῇ συγγραφῇ τῇ ἐπιγραφομένῃ «Ἡ ἀνάπτυξις τῆς θρησκείας»⁷. Ὁ Caird ἐκέκτητο τὸ ὑπέροχον προτέρημα ἵνα δυσχερῆ καὶ σκοτεινὰ πράγματα ἀπεικονίζῃ δι' ὁμαλῆς καὶ ὠραίας γλώσσης. Οὕτως ἠδυνήθη ἀντὶ τῆς ἀσυνήθους μορφῆς τῆς ἐκφράσεως τοῦ Καντίου καὶ τῆς ἀσαφείας τῆς

ὑπὲρ τὴν φύσιν ὑπάρχον καὶ ἐπέκεινα καὶ πρὸ αὐτῆς, οὔτε ἐν χώρῳ οὔτε ἐν χρόνῳ, αἴθερος καὶ ἀκίνητος, αἰδῖος καὶ ἡ αὐτὴ πρὸς ἑαυτήν.

¹ Εἰ καὶ μὴ καθορίζεται ἡ πρὸς ἀλλήλας σχέσις τῶν δύο συνειδήσεων, φαίνεται ὅτι ἡ ἀτομικὴ εἶναι μέσον καὶ ὄργανον τῆς καθολικῆς συνειδήσεως· ἐκείνη μετέχει τρόπον τινὰ ταύτης.

² Ἡ μετάδοσις συμβαίνει διὰ τῶν περιορισμῶν τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ σώματος.

³ Ῥητέον ὅτι ὁ Green συμφωνεῖ ἐν μέρει καὶ πρὸς ἑτέρους δύο, τὸν Ἐρβαρτον καὶ μάλιστα τὸν Lotze. Ἡ τοιαύτη συμφωνία αἰτίαν ἔχει τὸ ὅτι ἀμφότεροι οἱ φιλόσοφοι ὑπέστησαν ἐν τῇ νεότητι τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἐγέλου.

⁴ Τοιαῦτα εἶναι τὰ «The Social Philosophy and Religion of Comte», 1885.—«Essays on Literature and Philosophy», 2 τόμ., 1892.—The evolution of Religion, 2 τόμ., 1893.—«The Evolution of Theology in the Greek Philosophers», 2 τόμ., 1909. Πρόσθετες μικροτέρας τινὰς πραγματείας αὐτοῦ περὶ Dante, Göthe, Rousseau, Wordsworth, Carlyle καὶ περὶ τοῦ Καρτεσιανισμοῦ. (Ἄπαντα ταῦτα συμπεριλαμβάνονται ἐν τοῖς Δοκιμίῳ τοῦ 1892). Χάριν δὲ τῆς Βρεττανικῆς ἐγκυκλοπαιδείας συνέγραψε πραγματείαν περὶ τῆς Μεταφυσικῆς ἀνατυπωθεῖσαν ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ τῶν «Δοκιμίων». Ἐνταῦθα σημειωθῆτω καὶ τὸ περὶ τοῦ Caird ἔργον τοῦ H. Jones καὶ τοῦ J. Muirhead «The Life und Philosophy of E. Caird», 1921.

⁵ «A Critical Account of the Philos. of Kant», 1877.—«The Critical Philosophy of Kant», 2 τόμ., 1889. Πβλ. καὶ «The Influence of Kant on Mod. Thought», 1904.

⁶ «Hegel», 1888.

⁷ «The Evolution of Religion» 2 τόμ. 1893.

παραστάσεως τοῦ Ἐγγέλου νὰ εἰσαγάγῃ ἑναργῆ καὶ σαφῆ διατύπωσιν καὶ νὰ ὑποδείξῃ εἰς τοὺς ὁμοεθνεῖς αὐτοῦ τὸν προσήκοντα τρόπον ἐκθέσεως φιλοσοφικῶν ζητημάτων. Κεκοσμημένος δὲ πρὸς τούτοις διὰ νεανικοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἐπαγωγῆς δυνάμεως καὶ θελκτικῆς χάριτος κατέστη ὁ ιδεώδης τύπος Βρεττανοῦ καθηγητοῦ ἀντιπροσωπεύοντος καὶ ἐξαγγέλλοντος τὸ πνεῦμα τὸ ἐγγελικόν. Δὲν ἐσκόπει ὅμως μήτε δογματικῶς νὰ ἐμφανίσῃ τὸν μέγαν φιλόσοφον μήτε νὰ νοθεύσῃ τὸ πνεῦμα ἐκείνου μήτε νὰ χρησιμοποιήσῃ αὐτὸ εἰς ἄλλοτρίους σκοποὺς ἀλλὰ μόνον νὰ ἀφυπνίσῃ καὶ δημιουργήσῃ νέαν φιλοσοφικὴν ζωὴν καὶ ὑπηρετήσῃ εἰς τὴν ἀλήθειαν. Ὁ Ἐγγελος προέκειτο εἰς τὰ ὄμματα αὐτοῦ ὡς ὁ θριγκὸς καὶ τὸ κορύφωμα τῆς ιδεοκρατικῆς τοῦ κόσμου ἀντιλήψεως, ἣτις ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀφορμηθεῖσα κατέληξεν εἰς ἡμᾶς καὶ ἐθεραπεύθη οὐ μόνον ὑπὸ μεγάλων φιλοσόφων ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ποιητῶν καὶ συγγραφέων. Ἐφαίνεται δὲ ἡ ιδεοκρατία ὡς μεγάλη πνευματικὴ δύναμις, δι' ἧς ἀναγνωρίζεται καὶ ἐνσαρκοῦται περιφανέστατα τὸ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ τῷ κόσμῳ ὑπάρχον ὑψηλόν, εὐγενὲς καὶ ὠραῖον. Μαρτυρεῖ περὶ τῆς δυνάμεως ταύτης ἡ ἔνδοξος ἀρχαιότης καὶ ὁ χριστιανισμός, ὁ Δάντης καὶ ὁ Göthe, ὁ Rousseau, ὁ Wordsworth καὶ ὁ Carlyle. Τοιοῦτοτρόπως λοιπὸν ἐθεώρει ὁ Caird τὴν ιδεοκρατικὴν τοῦ Ἐγγέλου φιλοσοφίαν οὐχὶ ὡς νεκρὸν γράμμα ἢ ὡς ἀφηρημένον διανοητικὸν κατασκεύασμα¹ ἀλλ' ὡς δύναμιν ζωῆς πνευματικῆς ἀναγεννώσαν καὶ ἀνανεοῦσαν τὸν ἄνθρωπον². Πλὴν τῆς διαλεκτικῆς ὡσαύτως

¹ Συμφώνως τῷ Ἐγγέλῳ ἐδέχετο ὁ Caird τὸ Ἀπόλυτον οὐχὶ ὡς σταθερὰν καὶ ἀκίνητον καὶ συντετελεσμένην οὐσίαν ἀλλ' ὡς ζῶσαν καὶ δυναμικὴν λειτουργίαν, ἣτις κατὰ διαλεκτικὴν ἀνάπτυξιν διατρέχει τὰς βαθμίδας τῆς γενέσεως. Θεωρεῖ δηλαδὴ καὶ οὗτος τὴν διαλεκτικὴν ὡς τὸν σφυγμὸν τῆς ζωῆς πάσης οὐσίας καὶ νοήσεως καὶ κατ' ἀκολουθίαν διαφωνεῖ πρὸς τὴν ὑπὸ τὸν Bradley ὁμάδα τῶν ἐγγελικῶν, καθ' οὓς τὸ Ἀπόλυτον εἶναι σταθερὰ καὶ τελεία ἀρχή. Ἡ ἔννοια τῆς ἀναπτύξεως προσελάμβανεν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Caird ἀεὶ μείζονα δύναμιν καὶ κατέστη ἐν τοῖς τελευταίοις δύο συγγράμμασιν ἡ πρωτανεύουσα ἔννοια. Ἐκ τούτου προέρχεται αὐτῷ ποιᾶτις συμπαθῆς διάθεσις καὶ κλίσις πρὸς τὴν ἀνελικτικὴν φιλοσοφίαν τοῦ Spencer ἔτι δὲ καὶ τὴν θετικὴν φιλοσοφίαν τοῦ Comte, πρὸς ἣν ἄλλως ἐπεξέρχεται ἐν ἰδίῳ κεφαλαίῳ τοῦ ἔργου τοῦ περὶ τῆς «ἀναπτύξεως τῆς θρησκείας».

² Σημειῶδες ὅτι ὁ Caird ἠσχολήθη περὶ τὸν Κάντιον ἐν μείζονι μοίρᾳ ἢ περὶ τὸν Ἐγγελον καὶ τοῦτο διότι ἤθελε νὰ δείξῃ ὅτι παρ' ἐκείνῳ εὐρίσκονται τὰ σπουδαιότατα στοιχεῖα τῆς φιλοσοφίας τούτου. Παρεδέχετο δηλαδὴ ὅτι καὶ ὁ Kröner ὕστερον ἐπεχείρησε νὰ ἀποδείξῃ (ἐν τῷ ἔργῳ «Von Kant bis Hegel»), ὅτι πᾶσαι αἱ κατευθύνσεις τῆς διανοήσεως τοῦ Καντίου ἄγουσι κατ' εὐθείαν εἰς τὸν Ἐγγελον. Ὁ Κάντιος ἔτεινε μὲν καὶ ἐσκόπει κατὰ τὸν Caird νὰ

ἠσπάζετο θερμῶς τὴν περὶ τὴν γνῶσιν αἰσιοδοξίαν ἐκείνου ἐγκρίνων τὸ γνωστικὸν θάρρος τῆς διανοίας, ἀφ' ἧς αἴρονται οἱ περιορισμοὶ καὶ διαλύονται τὰ μυστήρια¹.

5. Ὁ δὲ ἀδελφὸς αὐτοῦ *John Caird* (1820—1898), ἐπιφανὴς θεολόγος καὶ ἱεροκήρυξ, γενόμενος καθηγητὴς ἐν Glasgow, ἐφιλοπόνησεν ἄλλα τε πολλὰ ἔργα² καὶ Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς θρησκείας³, ἐν ἧ· παρέχει ἐπαγωγὸν ἔκθεσιν τῶν θεμελιωδῶν ἐννοιῶν τῆς περὶ τὴν θρησκείαν φιλοσοφίας τοῦ Ἐγέλου. Διαπρεπὴς ὢν ῥήτωρ, ὅπως καὶ ὁ ἀδελφός, καὶ ὑπέροχος συγγραφεὺς εἶχε μεγάλην ἰκανότητα ὅπως διαδίδῃ τὰς ἐγελικὰς θεωρίας ἀπηλλαγμένας ἀφηρημένων ἐκφράσεων καὶ τεχνικῶν ὄρων. Οὗτος ἀντιμαχόμενος πρὸς τὴν ἀγνωστικὴν τάσιν τοῦ Hamilton καὶ τοῦ Mansel καὶ τοῦ Spencer καὶ ἐπόμενος τῷ Ἐγέλω τολμᾷ θεωρητικὴν πτῆσιν εἰς τὰ ἀκρότατα καὶ ὑψιστα τῶν ὄντων. Διαφερόμενος δὲ πάλιν πρὸς τὴν ἐμπειρικὴν ἀντίληψιν δεικνύει ὅτι ἡ ἀξία τῆς θρησκείας μετρεῖται κατὰ τὴν ὑπερτάτην καὶ τελείαν ἰδέαν, ἣτις ὑπόκειται βάσις καὶ προηγεῖται πάντων τῶν ἱστορικῶν φαινομένων τοῦ θρησκευτικοῦ βίου. Ἡ ἱστορία ἄρα τῆς θρησκείας νοεῖται μόνον ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἰδέας τῆς θρησκείας. Ἡ ἀξία αὐτῆς ἠρτηται οὐχὶ ἐκ τῆς ἰσχύος τοῦ συναισθήματος ἀλλ' ἐκ τῆς σαφοῦς γνώσεως⁴. Τέλος ῥητέον ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ ἐννοιαὶ τοῦ Caird⁵ ἀποβλέ-

χωρήσῃ πέρα τῶν ἀντινομῶν καὶ ἀντιθέσεων, νὰ διαλύσῃ τὰς ἀντιφάσεις καὶ φθάσῃ εἰς ὑπερτέραν ἐνότητα ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ, διότι ἡ τάσις ἀνεκόπτετο ὑπὸ τῶν κριτικῶν χειρῶν τοῦ φιλοσόφου καὶ ἠφανίζετο ἐν τῷ δυϊσμῷ ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν ἀδυναμίαν καὶ τὴν τραγικὴν μοῖραν τῆς θεωρίας ἐκείνου.

¹ Ὁ Caird πέποιθεν ἀδαμαντίνως εἰς τὴν δύναμιν τοῦ λόγου, ἐκ δὲ τῆς τοιαύτης πίστεως ἐκπηγάζει ἡ περιφρόνησις πρὸς τὴν σκέψιν καὶ τὴν ἀγνωσίαν οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν μυστικὴν θεωρίαν· διότι, ὅπου τὰ πάντα διαφωτίζει ὁ λόγος, δὲν ἐμφιλοχωρεῖ ἡ μυστικὴ ὁμίχλη.

² Τοιαῦτα εἶναι τὰ «Spinoza, 1888 (γερμανιστὶ τῷ 1893).—«Mind and Matter»—1888. «University Sermons»,—1898. «University Addresses»,—1898. «The fundamental Ideas of Christianity», 1899.

³ «An Introduction to the Philosophy of Religion», 1880, νεωτ. ἔκδ. 1891. (Μετεφράσθη εἰς τὴν γερμανικὴν ὑπὸ A. Ritter, 1893, συνωψίσθη δὲ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ Π. Γρατσιαίου, 1910).

⁴ Καὶ τὸν θεὸν δ' ἐκδέχεται ὁ Caird συμφώνως τῷ Ἐγέλω οὐχὶ ὡς ὑπερκόσμιον, ὡς δημιουργήσαντα καὶ κυβερνῶντα τὸν κόσμον ἐκτὸς αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς τὴν ἐνδοτάτην τοῦ κόσμου οὐσίαν ἣτις ὡς ἀπόλυτον πνεῦμα διήκει διὰ πάντων καὶ περιέχει αὐτά.

⁵ Μαθητὴς τῶν ἀδελφῶν Caird ἐγένετο ὁ Σκῶτος John Watson (γεννηθεὶς τῷ 1847), οὗ τὰ πολυάριθμα συγγράμματα ἀφορῶσι κατὰ τὸ πλεῖ-

πουσιν εἰς τὴν τελείαν διαλλαγὴν καὶ ἔνωσιν πίστεως καὶ γνώσεως, θρησκείας καὶ φιλοσοφίας, χριστιανισμοῦ καὶ ἐγγελισμοῦ.

6. Ὁ Γουλιέλμος *Wallace* (1844—1897), μαθητὴς τοῦ Green¹ καὶ διάδοχος αὐτοῦ ἐν Ὁξωνίᾳ, ὑπῆρξεν ἐκ τῶν πρώτων μεταφραστῶν, ἐρμηνευτῶν καὶ ὑπομνηματιστῶν τοῦ Ἑγέλου. Καὶ πρῶτον μὲν μετέφρασεν τὴν μικρὰν Λογικὴν² ὕστερον δὲ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ πνεύματος³ τέλος δὲ συνεπλήρωσε τῷ 1929 τὴν μετάφρασιν τῆς μεγάλης Λογικῆς⁴. Εἰ καὶ ἦτο ἐκ τῶν θερμοτάτων θιασωτῶν τοῦ Ἑγέλου, δὲν ἐδίστασε νὰ διαρρήξῃ τὸ πρόβλημα τῆς γλωσσικῆς μορφῆς, ἵνα καταστήσῃ τὸν φιλόσοφον εὐληπτον καὶ προσιτὸν εἰς τοὺς πολλούς. Ἐκέκτικτο δὲ τῷ ὄντι, εἴπερ τις καὶ ἄλλος, τὸ σπάνιον προτέρημα τοῦ νὰ ἀπαλλάτῃ τὰ φιλοσοφικὰ διανοήματα ἀπὸ τῶν σκοτεινῶν ἐκφράσεων καὶ τῶν τεχνικῶν ὄρων καὶ νὰ περιβάλλῃ αὐτὰ τὴν εὐκοπον καὶ ὁμαλήν τῆς κοινῆς χρήσεως γλῶσσαν. Οὕτως ἠδυνήθη διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς συγγραφῆς, τῶν μεταφράσεων καὶ τῶν προλεγόμενων νὰ ποιήσῃ εὐχερῆ τὴν σπουδὴν τοῦ Ἑγέλου καὶ καθόλου νὰ διαδώσῃ εὐρύτατα εἰς Ἀγγλίαν τὴν ἰδεοκρατικὴν περὶ κόσμου ἀντίληψιν τῶν Γερμανῶν φιλοσόφων⁵. Καὶ ὅμως δὲν ἤρκεῖτο τὸ παράπαν εἰς εὐκόλον ἀποδοχὴν ἄλλοτριῶν θεωρημάτων ἢ εἰς τὴν συστηματικὴν σύναψιν πλήθους διανοημάτων ἀλλ' ἠγάπα νὰ ἐπισκοπῇ ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων τὰ ζητήματα καὶ νὰ διαφωτίζῃ κατὰ πολλοὺς τρόπους τὰ ἐπὶ μέρους προβλήματα.

στον εἰς τὴν ἔκθεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς ἰδεοκρατικῆς θεωρίας καὶ τῶν Γερμανῶν ἀντιπροσώπων αὐτῆς.

¹ Πλὴν τοῦ Green ἐγένοντο διδάσκαλοι τοῦ Wallace ὁ Jowett καὶ ὁ E. Caird, οἵτινες ἔσχον ἐπ' αὐτὸν ἰκανὴν ἐπίδρασιν.

² Ἡ Λογικὴ τοῦ Ἑγέλου μετεφράσθη ἐκ τῆς Ἑγκυκλοπαιδείας τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν τῷ 1874. (The Logic of Hegel. Translated from the Encyclopaedia of the Philosophical Sciences, 1874). Τὸ ἔργον ἐδημοσιεύθη ἐν δευτέρᾳ ἐκδόσει εἰς δύο τόμους, ἐξ ὧν ὁ μὲν πρῶτος περιέχει τὴν μετάφρασιν τῆς μικρᾶς Λογικῆς (1892) ὁ δὲ δεύτερος τὰ προλεγόμενα εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἐγγελικῆς φιλοσοφίας καὶ ἰδίᾳ τῆς Λογικῆς (1894).

³ «Hegel's Philosophy of Mind». Translated from the Encyclopaedia of the Philosophical Sciences, 1894.

⁴ Ἐπὶ τούτοις συνέταξεν ἐπὶ τὸ δημωδέστερον βιβλία περὶ τοῦ Καντίου καὶ τοῦ Schopenhauer («Kant», 1882.—«The Life of Schopenhauer», 1890), δι' ὧν κατέστησε προσιτὰ εἰς εὐρυτέρους κύκλους τὰ διανοήματα τῶν φιλοσόφων τούτων.

⁵ Ὁ Wallace συνησθάνετο ὅτι ἡ ἀγγλικὴ διάνοησις θὰ ἐνισχύετο οὐχὶ διὰ τῶν γαλλικῶν ἰδεολογιῶν ἢ διὰ τῶν τάσεων τοῦ διαφωτισμοῦ ἀλλὰ διὰ τῶν εὐρώστων δυνάμεων τῆς γερμανικῆς ἰδεοκρατίας.

Τὰ πορίσματα τῶν ἰδίων αὐτοῦ σκέψεων κατέθηκεν ἐν ἔργῳ, ὅπερ ὑπόθεσιν ἔχει πολιτικά καὶ ἠθικά καὶ θρησκευτικά ζητήματα καὶ ἔδημοσιεύθη ὀλίγῳ ὕστερον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συγγραφέως ¹.

7. Ὁ Δαυὶδ *Ritchie* (1853—1903) ἦτο ὡσαύτως μαθητὴς τοῦ Green, παρ' οὗ ἔλαβε τὰς γενικὰς πρὸς τὴν ἰδεοκρατίαν παρορμήσεις ἐνῶ τὸ περιεχόμενον τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ ἠντλησε κατ' ἐξοχὴν ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Ἐγέλου. Συμφώνως λοιπὸν πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας ἐκείνου ἐξήτασεν ἐν τῷ πρώτῳ συγγράμματι αὐτοῦ ² τὸ πρόβλημα τὸ περὶ τῆς λογικότητος τῆς ἱστορίας, ἦτοι περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας. Ὡσαύτως δ' ἐθεώρει τὴν πολιτείαν (τὸ κράτος) ὡς ὀργανικὴν ὁλότητα καὶ ἔταπτεν αὐτὴν ὑπὲρ τὰς ἑταιρείας καὶ τὰ ἄτομα. Καὶ πρὸς μὲν τὰ ἄλλα ζητήματα καὶ τὰς λύσεις αὐτῶν ἐβάδιζε κατὰ τὴν βρεττανικὴν ἐγελικὴν κατεύθυνσιν ἀλλ' ἀπέκλινεν ὁμως αὐτῆς ὡς πρὸς τὴν θέσιν ἀπέναντι τοῦ δαρβινισμοῦ. Ἐνῶ ἡ ἰδεοκρατικὴ Σχολὴ διεξῆγεν ἐξ ἀρχῆς σφοδρὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ δαρβινισμοῦ καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ ὀρμωμένων συστημάτων, ὁ Ritchie ἐπεχείρησε νὰ συνάψῃ πρὸς ἀλλήλους τὸν ἐγελισμόν καὶ τὸν δαρβινισμόν ³, τουτέστι νὰ κατατάξῃ τὸν δαρβινισμόν εἰς τὴν ἰδεολογίαν καὶ ἀγάγῃ εἰς ἐσωτερικὴν σχέσιν τὴν ἔννοιαν τῆς ἐγελικῆς καὶ τὴν τῆς βιολογικῆς ἀναπτύξεως. Ἐπειρᾶτο δηλαδὴ νὰ συνδέσῃ τὴν ὑπόθεσιν τῆς φυσικῆς ἐπιλογῆς τοῦ Δαρβίνου πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Ἐγέλου περὶ τῆς λογικότητος τοῦ πραγματικοῦ παρατηρῶν ὅτι πραγματικὸν εἶναι μόνον τὸ ἀξιόλογον, τὸ ἔχον λογικότητα, τοῦτο δὲ εἶναι τὸ ἰσχυρότερον, τὸ ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς ὑπάρξεως ἐπικρατοῦν καὶ διατηρούμενον.

8. Ὁ Ἑρρίκος *Jones* (1852—1922) ἐγένετο πιστὸς καὶ ἀγαπητὸς μαθητὴς τοῦ E. Caird καὶ ὕστερον διάδοχος ἐν Glasgow. Πρωίμως ἠσπάσθη μετ' ἐνθουσιασμοῦ τὴν ἰδεολογικὴν θεωρίαν καὶ ἔταξεν ἑαυτὸν θεομὸν αὐτῆς θεράποντα καὶ προστάτην. Συνησθάνετο ὅτι δὲν ἦτο πρωτότυπος φιλόσοφος ἀλλὰ φύλαξ μεγίστου ἀγαθοῦ ἔχων ἀποστολὴν νὰ διατηρήσῃ τὸ ἀγαθὸν τοῦτο, τὴν ἰδεολογικὴν δηλονότι τοῦ κόσμου ἐποπτείαν, καὶ μεταδώσῃ εἰς πλείστους ἄλλους. Οὐδεὶς ἴσως ἄλλος ἐθεράπευσε τὴν ἰδεοκρατίαν μετὰ γνησιωτέρου ἐνθουσιασμοῦ καὶ ζωηρο-

¹ Τοῦτο ἐπιγράφεται «Lectures and Essays on Natural Theology and Ethics», ed. E. Caird, 1898.

² «The Rationality of History», 1883. (In Essays in Philos. Criticism).

³ Τοῦτο ἐπεχείρησεν ἐν διαλέξει γενομένη τῷ 1891 ἐν τῇ ἀριστοτελικῇ Ἑταιρείᾳ καὶ ὕστερον (τῷ 1893) ἐν ἰδίῳ βιβλίῳ ἐπιγραφομένῳ «Darwin and Hegel with other Philosophical Studies».

τέρου πάθους. Ἡ ἰδεολογία καὶ μετὰ ταύτης καθόλου ἢ φιλοσοφία ἦτο αὐτῷ οὐχὶ τόσον θεωρία ὅσον δύναμις τοῦ πνεύματος, στοιχεῖον καὶ ἀνάγκη τοῦ βίου¹, ἄρθρον πίστεως, εὐαγγέλιον². Κατ' οὐσίαν δὲ συνεφώνει ἢ διδασκαλία αὐτοῦ πρὸς τὴν τῶν παλαιότερων ὑπερμάχων τῆς ἐγγελικῆς Σχολῆς· οὕτως ἀνέτρεχεν εἰς τὴν σχέσιν ἰδεατοῦ καὶ πραγματικοῦ, πνεύματος καὶ φύσεως, εἰς τὴν διαλλαγὴν τῶν ἀντιθέσεων ἐν ὑπεριόρῳ ἐνότητι, εἰς τὴν ἐμμονὴν τοῦ θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ, εἰς τὴν ταυτότητα θεοῦ καὶ ἀπολύτου καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Προσκεείμενος δὲ πιστῶς εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ παλαιότερου ἐγγελισμοῦ καθήπτετο σφοδρῶς ὁ Jones τῶν ἀποκλίσεων καὶ νοθειῶν αὐτοῦ τῶν γενομένων ὑπὸ τοῦ Bradley καὶ τοῦ Bosanquet³.

9. Ὁ John Muirhead (γεννηθεὶς τῷ 1855) ἠρύσατο τὴν διανοητικὴν μόρφωσιν ἐκ δύο τῆς ἰδεολογικῆς κινήσεως κέντρων, διότι ἐδιδάχθη ὑπὸ μεγάλων διδασκάλων ἐν τοῖς πανεπιστημίοις τοῦ Glasgow καὶ τῆς Ὁξωνίας, ἐκεῖ μὲν ὑπὸ τοῦ E. Caird ἐνταῦθα δὲ ὑπὸ τοῦ T. Green⁴. Τὰ κυριώτατα δὲ αὐτοῦ ἔργα ὑπόθεσιν ἔχουσι προβλήματα ἠθικὰ καὶ πολιτικά, ζητήματα τοῦ κοινωνικοῦ καὶ τοῦ πολιτικοῦ βίου⁵, καὶ μόνον καιροῦ παρατυχόντος ἄπτονται τῶν καθαρῶς θεωρητικῶν ὑποκειμένων. Ἄλλα καὶ περὶ ἄλλα θέματα γενικώτερα καὶ μερικώτερα ὁ φιλόσοφος οὗτος ἠσχολήθη⁶. Ἐξήτασε τὴν ὠφέλειαν τῆς φιλοσο-

¹ Τὸ περιεχόμενον τῆς ἰδεοκρατικῆς φιλοσοφίας ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τοῦ Jones οὐχὶ μόνον ὡς ψιλὴ νόησις ἀλλὰ καὶ ὡς ἠθικὴ πράξις, ὡς ὁμολογία τῶν θετικῶν θρησκειῶν καὶ μάλιστα τοῦ χριστιανισμοῦ, ὡς κυριώτατον στοιχεῖον καὶ βάσις εἰς τὰ ἔργα τῶν μεγάλων ποιητῶν καὶ συγγραφέων.

² Ὡς προφήτης καὶ ἀπόστολος τῆς ἰδεοκρατίας ἔφθασεν ὁ Jones μέχρι τῶν περάτων τοῦ βρετανικοῦ κράτους, ἀπεδήμησεν εἰς τὴν Αὐστραλίαν καὶ ἐποίησατο ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Sydney σειρὰν ὁμιλιῶν «περὶ τῆς ἰδεοκρατίας ὡς πρακτικῆς ὁμολογίας πίστεως».

³ Ἰδίᾳ καταπολεμῆ ὁ Jones τὸν δυϊσμὸν καὶ δεικνύει ὅτι τὸ ἰδεατὸν καὶ τὸ πραγματικὸν δὲν εἶναι δύο κεχωρισμένοι κόσμοι. Ὡσαύτως ἀποκρούει τὰς θεωρίας τοῦ Lotze, ἃς ὑποβάλλει εἰς κριτικὸν ἔλεγχον ἐν ἰδίῳ ἔργῳ ἐπιγραφομένῳ «A Critical Account of the Philosophy of Lotze», 1894.

⁴ Ὁ Muirhead ἐγένετο καθηγητὴς ἐν πολλοῖς πανεπιστημίοις (τοῦ Glasgow, Λονδίνου, Καλλιφορνίας, Birmingham).

⁵ Μαρτυροῦσιν αἱ συγγραφαὶ «The Elements of Ethics», 1892, νεωτέρα ἐκδοσις 1932.—«Chapters from Aristotele's Ethics», 1900.—«Philosophy and Life and other Essays», 1902.—«The Service of the State», 1908.—«Social Purpose», 1918.—«Rule and End in Morals», 1932.

⁶ Ὁ Muirhead διέλαβε πλὴν ἄλλων περὶ τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας ἐν σχέσει πρὸς τὸν πόλεμον (German Philosophy in relation to the War,

φίας¹, ἐπεχείρησεν ἱστορικὴν ἔρευναν τῆς ἰδεολογικῆς κινήσεως καὶ παρηκολούθησεν ἐν ἰδίῳ ἔργῳ² τὴν πλατωνικὴν παράδοσιν ἐν τῇ ἀγγλοσαξωνικῇ φιλοσοφίᾳ³. Ὅπερ δ' ἔχει διακριτικὸν γνώρισμα εἶναι τοῦτο, ὅτι τὴν ἰδεολογικὴν παράδοσιν δὲν θέλει νὰ καθορίσῃ δογματικῶς μηδὲ νὰ θεωρήσῃ ὡς σταθερὰν μορφήν ἀλλὰ προτιμᾷ νὰ διατηρήσῃ ὡς ζῶσαν καὶ προϊούσαν δύναμιν καὶ νὰ προσαρμόσῃ πρὸς τὰς ἑκάστοτε νέας περιστάσεις. Ὅθεν ἀγαπᾷ μὲν νὰ ἐμμένῃ πιστὸς εἰς τὰς παλαιὰς μορφὰς καὶ τὰ παλαιὰ περιεχόμενα δὲν ἀποστέργει δ' ὅμως τὰ νέα ἀλλὰ ἀποδέχεται αὐτὰ προσαρμόζων πρὸς ἐκεῖνα. Καὶ τὰς πραγματοκρατικὰς δὲ τάσεις δὲν ἀπορρίπτει ἀλλὰ δεικνύει ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει ἀντίθεσις μεταξὺ ἐλλόγου πραγματισμοῦ καὶ ἰδεοκρατίας. Πρὸς δ' ἔτι ἀπαιτεῖ ἵνα οἱ ἰδεολόγοι φιλόσοφοι ἔχωσιν εὐρύτεραν μόρφωσιν καὶ προσέχωσιν οὐχ ἥττον εἰς τὰ προβλήματα τῆς φύσεως ἢ εἰς τὰ τοῦ πνεύματος.

10. Ὁ John Mackenzie (γεννηθεὶς τῷ 1860), ὅστις ἐγένετο καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Cardiff, ἀνήκει εἰς ἐκείνους τοὺς ἐγγελοφίλους, οἵτινες τὰς φιλοσοφικὰς παρορμήσεις ἔλαβον παρὰ τοῦ Ἐδ. Caird. Ὡρμήθη μὲν ἀπὸ τῆς κοινωνικῆς φιλοσοφίας, ἐτροάπη δ' ὕστερον εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ τέλος ἀφωσιώθη εἰς τὰ μεγάλα προβλήματα τὰ ὄντολογικά. Ἐν αὐτοῖς συμφέρεται πρὸς τὸν ἐγγελισμόν, διότι πρῶτην τοῦ κόσμου αἰτίαν ἀποδέχεται ἐν τοῖς νεωτέροις συγγράμμασιν αὐτοῦ⁴ τὸν καθολικὸν δημιουργικὸν νοῦν, τὸ καθολικὸν πνεῦμα, ὅπερ ἀποκαλύπτεται καὶ ἐκφαίνεται ἐν τοῖς μερικοῖς καὶ πεπερασμένοις ἀτόμοις.

1915), περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Caird (The Life and Philosophy of Ed. Caird, (1921), περὶ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος τῆς συγχρόνου φιλοσοφίας (Past and Present in Contemporary Philosophy, 1924), περὶ τοῦ Coleridge ὡς φιλοσόφου (Coleridge as Philosopher, 1930).

¹ Ἐπιθι τὸ ἔργον αὐτοῦ «The Use of Philosophy», 1924.

² «The Platonic Tradition in Anglo-Saxon Philosophy», 1931.

³ Ὁ Muirhead διορθᾷ δι' ὅλης τῆς ἱστορίας τῆς ἀγγλικῆς φιλοσοφίας διήκουσαν ἐνιαίαν καὶ ἀδιάπτωτον τὴν θερμοργὸν πνοὴν τῆς ἰδεολογικῆς διανοήσεως. Καὶ τὴν ἐν τοῖς νεωτέροις δὲ χρόνοις ἀνακαίνισιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς ἰδεοκρατίας τὴν γενομένην κατὰ τὸ γερμανικὸν πνεῦμα ἀνευρίσκει παρασκευασθεῖσαν πολλαχῶς ἐν Ἀγγλίᾳ τὸ μὲν διὰ τῆς ῥωμαντικῆς ποιήσεως τοῦ Shelley καὶ τοῦ Keats, τοῦ Wordsworth καὶ τοῦ Coleridge, τὸ δὲ διὰ τῆς γραμματείας καὶ ποιήσεως τοῦ κατοπιν αἰῶνος (Carlyle, Emerson, Tennyson, Browning κ. ἄ.) τὸ δὲ τέλος διὰ τῆς σπουδαίας μεταβολῆς, ἥτις ἐν τῷ 19ῳ αἰῶνι συνετελέσθη εἰς τε τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν καὶ τὸν δημόσιον βίον.

⁴ «Outlines of Metaphysics», 1902, 3η ἔκδ. 1929.—«Constructive Philosophy», 1924.—«Cosmic Problems», 1931.

11. Ὁ Ῥιχάρδος *Haldane* (1857—1928), ἀνὴρ εἰς ὑπερβολὴν πολυμερῆς καὶ δραστήριος, νομικὸς καὶ πολιτικός, βουλευτὴς καὶ πανεπιστημίων διοργανωτὴς, συγγραφεὺς καὶ φιλόσοφος ἀνομολογεῖ ἐν τῇ αὐτοβιογραφίᾳ¹ ὅτι αἱ παντοῖαι ἐνέργειαι τοῦ γονιμωτάτου καὶ πλουσιωτάτου βίου αὐτοῦ ἦσαν ἀπαυγάσματα τοῦ ἐνδομύχου πνευματικοῦ ἡλίου, τῆς ἰδεοκρατικῆς τοῦ κόσμου ἐποπτείας. Τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐν τῇ ἐγελικῇ ἀγγλικῇ Σχολῇ μαρτυρεῖ τοῦτο, ὅτι ἐκ πάντων τῶν ὁμοφρόνων τῆς γενεᾶς αὐτοῦ φιλοσόφων ἦτο ὁ πιστότατος μαθητὴς καὶ εἰλικρινέστατος θαυμαστὴς τοῦ μεγάλου Γερμανοῦ διδασκάλου. Σπανίως ἐξαγγέλλονται τόσον θερμαὶ θαυμασμοῦ καὶ λατρείας ἐκφράσεις ὅσον αἱ ὑπὸ τοῦ *Haldane* προενεχθεῖσαι περὶ Ἐγέλου. «Οὐδεὶς ἄλλος, λέγει, ἔχει νὰ εἴπῃ τόσα εἰς τὸν ἐρευνητὴν τῆς ἀληθείας ὅσα ὁ Ἐγελος... Ἐκεῖνος εἶναι ὁ μέγιστος διδάσκαλος τῆς καθολικῆς νοήσεως, ὃν εἶδεν ὁ κόσμος ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀριστοτέλους». Οὐδὲν δὲ παράδοξον ὅτι εἰς τοιοῦτον διδάσκαλον ἔχει τελείαν ἀφοσίωσιν καὶ καυχᾶται λέγων «εἶμαι ἐγελικὸς καὶ ἐπιθυμῶ νὰ ὀνομάζωμαι τοιοῦτος». Πλὴν τοῦ Ἐγέλου ἐτίμα μάλιστα τὸν *Goethe*, οὗ ἐθαύμαζε τὴν βαθύνοιαν καὶ σοφίαν². Εἰς δὲ τὴν ἰδεοκρατικὴν κατεύθυνσιν ὠδήγησαν αὐτὸν καὶ παλαιοὶ φιλόσοφοι, μάλιστα ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ὧν ἡ σειρὰ καθικνεῖται εἰς τὸν Κάντιον καὶ τὸν Ἐγελον καὶ τὸν *Lotze*. Κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἐγέλου ἐκτείνει ὁ *Haldane* τὴν εὐρείαν αὐτοῦ διάνοιαν εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν τέχνην, τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν θρησκείαν, τὴν ποίησιν καὶ τὴν ἐπιστήμην³. Χωρῶν δὲ περαιτέρω ἔρχεται ἐγγύτερον πρὸς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας καὶ ἐναρμόζει τὰ πορίσματα αὐτῶν ἐν τῷ ἰδίῳ συστήματι. Καὶ ὅπερ ἄξιον προσοχῆς εἶναι ὅτι προθυμεῖται νὰ ἀνακαινίσῃ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἐγέλου ἐπὶ τῇ βάσει τῆς δαψιλοῦς ὕλης, ἣν αἱ ἐπιστῆμαι ἔκτοτε ἀπὸ τῶν χρόνων ἐκεῖνου προσεπόρισαν. Ἰδίᾳ δὲ στρέφει τὴν προσοχὴν εἰς τὰ συμπεράσματα τῆς νεωτέρας φυσικῆς καὶ μάλιστα εἰς τὴν θεωρίαν τῆς σχετικότη-

¹ «An Autobiography», 1929.

² Ὁ *Haldane* κατέστησε τοὺς δύο ἐκείνους ἀνδρας, τὸν μέγαν φιλόσοφον καὶ τὸν μέγαν ποιητὴν, ὁδηγοὺς τοῦ βίου καὶ ἐξεδήλωσε τὴν τιμὴν κοσμήσας διὰ τῶν εἰκόνων ἀμφοτέρων τὸν δεύτερον τόμον τοῦ ἔργου αὐτοῦ «The Pathway to Reality», 1903—4.

³ Ἐπιθι τὰ ἔργα τοῦ φιλοσόφου «The Relation of Philosophy to Science», 1883.—«The Philosophy of Humanism and other Subjects», 1922.—«The Function of Metaphysics in Scientific Method», 1924. Σημειώθῃτω ὅτι ὁ *Haldane* μετέφρασεν εἰς τὴν ἀγγλικὴν τὸ ἔργον τοῦ *Schopenhauer* «Welt als Wille und Vorstellung», 1883.

τητος ἐπιζητῶν νὰ χρησιμοποιήσῃ εἰς τὴν συστηματικὴν φιλοσοφίαν. Ἐκ τῶν θεμελιωδῶν ἐννοιῶν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς σχετικότητος, ἣν ἔν τινι τῶν παλαιότερων ἔργων¹ ἀνέπτυξε καὶ διὰ καθαρῶς φιλοσοφικῶν λόγων ἠμπέδωσε πρότερον καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῆς θεωρίας τοῦ Einstein². Παρατηρεῖ δηλαδὴ ὅτι ἡ πραγματικότητα εἶναι μὲν μία ἀλλ' ἢ ἀποψὶς αὐτῆς ὡς ὁλότητος δὲν εἶναι εὐπρόσιτος εἰς τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν. Ἡ γνῶσις στοχάζεται μέρους μόνον τῆς πραγματικότητος καὶ σκοπεῖ αὐτὴν ἀπὸ τινος μερικῆς ἀπόψεως³. Ἐκάστη ἄρα ἀποψὶς εἶναι σχετικὴ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ σύνολον τῆς πραγματικότητος καὶ ἐκάστη γνῶσις σχετικὴ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ σύνολον τῆς ἀληθείας⁴. Ἡ ἀρχὴ τῆς σχετικότητος ἀπαιτεῖ στενὴν συνεργίαν τῆς φιλοσοφίας (ὡς καθολικῆς ἀπόψεως) καὶ τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν (ὡς μερικῶν ἀπόψεων)· τουτέστιν ἀναγνωρίζει τὴν πραγματικότητα ὡς ἐνότητα καὶ τὴν ἀλήθειαν ὡς τὸ ὅλον, ὡς ὁλότητα γνώσεως, εἰς ἣν ἀναφέρονται ἐν προσαλλήλῳ σχέσει αἱ ἐπὶ μέρους ἐπιστῆμαι. Ἡ δὲ οὐσία τῆς πραγματικότητος εἶναι οὐδὲν ἄλλο παρὰ τὸ πνεῦμα, ὅπερ κατὰ τὰς μερικὰς βαθμίδας τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς γνώσεως ἔρχεται εἰς ἑαυτὸ καὶ κατανοεῖ ἑαυτό. Τὸ πνεῦμα εἶναι ἡ συγκεκριμένη ὁλότης ὡς ἡ ταυτότης γνώσεως καὶ ὑπάρξεως, ἀληθείας καὶ πραγματικότητος. Ἡ ἔννοια τοῦ συγκεκριμένου ὅλου περιλαμβάνει πάσας τὰς ἐπὶ μέρους ὄψεις, τό τε καθολικὸν καὶ τὸ μερικόν, ἅτινα ἀπομονούμενα εἶναι ἀπλαῖ ἀφαιρέσεις, μονομερεῖς καὶ ἀφηρημέναι φάσεις ἢ ἀπόψεις. Αἱ μονομέρειαι δὲ ὑπερνικῶνται διὰ τῆς διαλεκτικῆς νοήσεως, ἣτις προβαίνει ἀπὸ βαθμίδος εἰς βαθμίδα καὶ διὰ τῆς συγκεκριμένης ὁλότητος τῆς ἐμπεριεχούσης πάσας τὰς βαθμίδας φθάνει εἰς τὴν ἀλήθειαν. Ἐν συντόμῳ ἡ φιλοσοφία τοῦ Haldane εἶναι σύζευξις τοῦ ἐγελισμοῦ καὶ τῆς περὶ σχετικότητος θεωρίας, σπουδὴ πρὸς κύρωσιν τῆς ἀληθείας τοῦ ἐγελισμοῦ διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως αὐτοῦ ὑπὸ τῆς νεωτέρας θεωρητικῆς φυσικῆς.

¹ «The Pathway to Reality».

² Τὴν θεωρίαν τῆς σχετικότητος ἀνέπτυξεν ὁ Haldane εὐρύτερον καὶ ἐκύρωσεν ὕστερον διὰ τῆς νέας θεωρίας τοῦ Einstein ἐν τῷ συγγράμματι «The Reign of Relativity», 1921.

³ Ὁ φυσικὸς ἐξετάζει τὸν κόσμον ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως διαφόρου τῆς τοῦ βιολόγου καὶ οὗτος πάλιν ἀπὸ ἄλλης διαφόρου τῆς τοῦ ἐρευνητοῦ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου. Ἡ γνῶσις λοιπὸν τοῦ φυσικοῦ εἶναι μόνον μερικὴ, ὅπως εἶναι καὶ ἡ ὑπόθεσις τῆς ἐρεύνης αὐτοῦ.

⁴ Αὕτη δὴ ἡ γνησίως φιλοσοφικὴ ἀρχὴ τῆς σχετικότητος εἶναι καθολικὴ ἀρχή, ἥς μερικὴν ἐφαρμογὴν ἀποτελεῖ ἡ θεωρία τοῦ Einstein.

12. Ὁ James *Baillie*, καθηγητῆς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Leeds ἀπὸ τοῦ 1924, παρέσχε μὲν ἐμβριθῆ εἰσαγωγὴν εἰς τὰ προβλήματα τῆς ἐγγελικῆς Λογικῆς¹ διηρεύνησε δὲ τὰς βαθμιαίας ἀναπτύξεις τῆς συνειδήσεως ὡς μορφὰς ἐμφανείας τοῦ πνεύματος² ἐπαναλαμβάνων κατ' οὐσίαν τὰς πρυτανευούσας ἀρχὰς «τοῦ μεγάλου ἀριστουργήματος τῆς ἰδεοκρατικῆς τάσεως τῆς ἀναφανείσης ἐν τῇ νεωτέρῳ φιλοσοφίᾳ», τουτέστιν τὰς ἀρχὰς τῆς «Φαινομενολογίας τοῦ πνεύματος», ἣν καὶ εὐστόχως μετέφρασεν³. Ἐν οἷς χρόνοις αἱ θεωρίαι τοῦ Ἐγγέλου ὑφίσταντο μεταρρυθμίσεις, ὁ *Baillie* ἀνεπέου πιστῶς αὐτάς· ἐξῆρε τὴν διαλεκτικὴν καὶ ἀπέφαινε τὴν ἰδέαν, οὐχὶ καθὰ ἄλλοι, ὡς σταθερὰν καὶ ἀκίνητον ἀρχὴν ἀλλὰ κατὰ τὸ παράδειγμα ἐκείνου ὡς ζῶσαν καὶ διαλεκτικῶς προβαίνουσαν ἐνέργειαν. Καὶ ταῦτα μὲν μέχρι τοῦ τελευταίου πολέμου· ἔκτοτε δ' ὅμως μετεβλήθη καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ ἀπέστη ἀπὸ τῆς ἰδεολογίας καὶ προσήγγισεν εἰς τὴν διανόησιν τοῦ Hume. Ἡ φοικαλέα ἄβυσσος, εἰς ἣν ὁ μέγας πόλεμος κατέρριψε τοὺς τρόπους τῶν ἀνθρώπων, διέσεισε τὴν πίστιν τοῦ ἀνδρὸς τούτου καὶ κατέστησεν ἀδικαιολόγητον τὸν παγκόσμιον λόγον. Ὅθεν ἐστράφη εἰς τὴν ἔρευναν καὶ μελέτην τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως προσέχων εἰς τὴν συγκεκριμένην ἀτομικότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐξαίρων ἀντὶ τῶν λογικῶν τοὺς θυμικοὺς παράγοντας τῆς γνώσεως⁴. Ἦδη ἡ φιλοσοφία εἶναι αὐτῷ οὐχὶ ἔρευνα τῆς ἀληθείας ἢ αὐτογνωσία τοῦ λόγου ἀλλ' ὅλως προσωπικὴ ὑπόθεσις ἀφορῶσα εἰς τὴν ἀποπλήρωσιν τῶν θεωρητικῶν ἐκάστου ἀναγκῶν· εἶναι ζήτησις τοῦ μεγίστου βαθμοῦ τῆς εὐαρεστήσεως, ἣν πορίζει ἐκάστῳ ἡ λειτουργία τῆς νοήσεως. Εὐνόητον ὅτι τοιαύτη ἐκδοχὴ ἀφίσταται σφόδρα τῆς ἀπολύτου ἰδεοκρατίας καὶ ἄπτεται τῆς πραγματοκρατίας, παριστᾷ δὲ τὴν νόησιν κατὰ τρόπον ὑποκειμενικὸν καὶ ψυχολογικόν· ποιεῖ τὴν ἐπιστήμην ἀνθρωπίνην ἐφεύρεσιν, δι' ἧς ἡ δραστικότητα ἐκάστου εὐρίσκει διέξοδον.

13. Ὁ J. *Smith* (γεννηθεὶς τῷ 1863), καθηγητῆς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Ὁξωνίας, ἀνήκει εἰς τὸν ἐγγελισμὸν καὶ ἦλθε πρωίμως εἰς ἄμε-

¹ Τὸ οἰκεῖον ἔργον ἐπιγράφεται «The Origin and Significance of Hegel's Logic», 1901.

² Τοῦτο ἐποίησεν ἐν τῷ αὐτοτελεῖ ἔργῳ «An Outline of the Idealistic Construction of Experience», 1906.

³ Hegel's Phenomenology of Mind, 2 τόμ., 1910, 2 ἔκδ. εἰς ἓνα τόμον 1931.

⁴ Τὸ πρᾶγμα φαίνεται ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ «Studies in Human Nature», 1921 καὶ «The Individual and his World», 1924.

σον ἐπικοινωνίαν μετὰ διαπρεπεστάτων ἐκπροσώπων αὐτοῦ, οἷοι ὁ Jowett, ὁ Green, ὁ E. Caird. Συμφώνως δὲ πρὸς τὴν ὀξωνικὴν παράδοσιν ἐνεβάθυνεν εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας συγγραφεῖς καὶ μάλιστα τὸν Ἀριστοτέλη, ὃν καὶ μετέφρασεν εἰς τὴν ἀγγλικήν¹. Διατρίβων ἐν Νεαπόλει τῆς Ἰταλίας ἐγνώρισε τὰ συγγράμματα τοῦ Croce καὶ τότε συνησθάνθη τὴν ἀνάγκην ὅπως ταχθῆ ὑπὲρ τῆς θεωρίας τῶν Ἰταλῶν ἐγγελικῶν (Croce καὶ Gentile) καὶ διαδώσῃ αὐτὴν εἰς τὴν μεγάλην Βρετανίαν. Παραδέχεται λοιπὸν ὅτι ἡ οὐσία τῆς πραγματικότητος δὲν εἶναι στατική καὶ ἀκίνητος ἀλλὰ δυναμικὴ καὶ μεταβλητὴ. Τὸ πραγματικὸν ἔχει τὸν χαρακτῆρα τῆς λειτουργίας, εἶναι κατὰ πάντα τὰ μέρη καὶ τὰς ἐκδηλώσεις αὐτοῦ ἱστορικὸν (γεγονός). Θετικῶς δὲ ὀριζομένη ἡ πραγματικότης εἶναι ἐνέργεια δημιουργοῦσα ἑαυτήν, εἶναι λογικότης καὶ ἀποκαλύπτεται ὡς αὐτοσυνειδησία². Ὅπερ ὀνομάζομεν «ὔλην» ἢ «φύσιν» δὲν εἶναι πραγματικόν. Ἡ διδασκαλία τοῦ Smith εἶναι ἀντικειμενικὴ καὶ διαλεκτικὴ ἰδεοκρατία, οἷαν διεμόρφωσαν οἱ νεώτεροι Ἰταλοὶ ἐγγελικοί, καὶ ἀποτελεῖ ἀντίδρασιν κατὰ τῆς περὶ Ἀπολύτου θεωρίας τοῦ Bradley καὶ κατὰ τῆς πραγματοκρατίας.

Οὕτω βλέπομεν ἰσχυρὰν τὴν ῥοπὴν τοῦ Ἐγέλου ἐπὶ τὴν βρετανικὴν διανόησιν. Ἀλλὰ περὶ ἐγγελικῆς Σχολῆς ἐν Ἀγγλίᾳ δὲν δύναται νὰ γίνῃ κατ' ἀλήθειαν λόγος, διότι οἱ ἐνταῦθα προσκείμενοι εἰς τὰς θεωρίας τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου εἶχον ἱκανὴν πρωτοτυπίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν γνώμης· δὲν ἦσαν ἄγονοι ὑπομνηματισταὶ καὶ τυφλοὶ ὀπαδοὶ ἐκείνου ἀλλ' ἐπωφελοῦντο παραλαμβάνοντες ὅτι εὔρισκον εὐάριστον καὶ ὁμόλογον πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἐμπειρίαν. Τοῦτο ἰσχύει καὶ περὶ τῶν δύο συγγενῶν ἀλλήλοις κατὰ τὴν διανόησιν ἐπιφανῶν φιλοσοφικῶν συγγραφέων τοῦ τέλους τῆς 19ης καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς 20ῆς ἑκατονταετηρίδος, τοῦ Bradley καὶ τοῦ Bosanquet.

14. Ὁ Φραγκῖσκος *Bradley* (1846-1924) ἀνεδείχθη μέγας οὐχὶ διὰ τῶν ὀμιλιῶν καὶ τῆς ἀκαδημεικῆς διδασκαλίας, οἷαν οὐδέποτε ἀνέλαβεν, ἀλλὰ διὰ τῆς εὐδοκίμου συγγραφικῆς ἐνεργείας, εἰς ἣν δι' ὅλου τοῦ μακροῦ καὶ μονήρους βίου ἀφωσιώθη³. ἔγένετο δ' ἐν τῇ μεγάλῃ

¹ Ὁμοῦ μετὰ τοῦ W. Ross ἐξέδωκεν ὁ Smith μετάφρασιν τοῦ Ἀριστοτέλους (*The Works of Aristotle, translated into English*, τόμοι 11 συμπληρωθέντες τῷ 1931).

² Ἐπιθι μάλιστα τὸ ἔργον «*Philosophy as the Development of the Notion and Reality of Self—Consciousness*», 2 τόμ., 1925.

³ Τὰ κύρια ἔργα τοῦ Bradley εἶναι «*The Presuppositions of Critical History*», 1874—«*Ethical Studies*», 1876, 2α ἔκδ. 1927.—«*Mr Sidgwick's*

Βρετανία μετὰ τὸν Green καὶ τὸν Caird ὁ ἐπιφανέστατος τῆς ἰδεοκρατικῆς θεωρίας ἀντιπρόσωπος. Ὁμολογεῖ μὲν ῥητῶς ὅτι πολλὰ ὀφείλει εἰς τὸν Ἐγέλον ἀλλ' ἀρνεῖται ὅτι ἐκεῖνος εἶναι ὑπεύθυνος τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἀποφάνσεων. Καὶ ἀληθῶς φαίνεται ὅτι ἰσχυροτάτας ἔλαβε παρὰ τοῦ μεγάλου φιλοσόφου παρορμήσεις καὶ ἀφορμὰς ἀλλ' εἰς πάντα ὅσα ἐκεῖθεν ἢ ἀλλοθεν ποθεν¹ παρέλαβεν, εἰς πάντα ζωηρὰν ἐπέθηκε τὴν σφραγίδα τοῦ ἰδίου αὐτοῦ πνεύματος, οὕτω δὲ συνεκρότησεν αὐτοτελὲς καὶ ἰδιότυπον ἐν πολλοῖς φιλοσοφικὸν σύστημα. Ἡ φιλοσοφία θεωρεῖται ὡς προερχομένη ἐκ τῆς ἐφέσεως τοῦ θεωρητικοῦ ἀνθρώπου, ὅπως ὑπερβῆ τὸ χάος καὶ τὰς ἀντιφάσεις καὶ φθάσῃ εἰς τὴν εὐτακτον καὶ ἑναρμόνιον εἰκόνα τοῦ κόσμου, εἰς τὴν ἐμμελῆ καὶ ἔλλογον ἐνότητα τοῦ ὅλου. Ἐνταῦθα ὑποφαίνεται ἤδη τὸ βάθος τῆς μεγαλοπρεποῦς μεταφυσικῆς τοῦ Ἀπολύτου, οὗ ἡ ἔννοια ἀποπληροῖ τοὺς πόθους τῆς διανοίας ὁρμώσης νὰ λυτρωθῆ καὶ ἀπαλλαγῆ τῆς μαρτυρικῆς ἀνησυχίας καὶ ἀλγεινῆς διασπάσεως τοῦ κόσμου τῶν φαινομένων. Πεποισθὼς ὁ Bradley εἰς τὴν ὑπαρξιν τοῦ Ἀπολύτου² κατεπολέμησε τὴν ἐμπειρικὴν τάσιν τῶν ὁμοειθῶν, ὅπως πάλιν ἠναντιώθη πρὸς τὴν τότε δεσπόζουσαν ἐν τῇ Βορείῳ Ἀμερικῇ πραγματοκρατικὴν αἵρεσιν, ἣν ὁ ψυχολόγος James εἰσηγήσατο. Τὸ πρῶτον φιλοσοφικὸν ἔργον τοῦ ἀνδρός εἶναι ἠθικὸν καὶ ἐπιγράφεται «Ἠθικαὶ μελέται», ἐκδοθὲν κατὰ ἑπτὰ ἔτη πρότερον τῆς Ἠθικῆς τοῦ Green καὶ ἀποτελοῦν τὸ πρωιμώτατον σύγγραμμα, δι' οὗ τὸ ἠθικὸν σύστημα τῆς γερμανικῆς ἰδεοκρατίας διεδόθη εἰς τοὺς Ἀγγλους. Ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ διατρανοῦνται οὐχὶ ἄνευ αὐτοτελείας καὶ πρωτοτυπίας αἱ θεωρίαι τοῦ Ἐγέλου καὶ διὰ τῶν ὄπλων αὐτοῦ ἐλέγχονται καὶ καθαιροῦνται τὰ παραδεδομένα συστήματα τῆς ἐμπειρικῆς, χρησιμοθηρικῆς καὶ ἡδονικῆς αἰρέσεως. Σκοπὸς τῆς Ἠθικῆς εἶναι κατὰ τὸν Bradley ἡ «πραγμάτωσις τοῦ ἀληθοῦς ἐγώ», ὅπερ κατὰ τὴν οἰκείαν φύσιν ἀπαιτεῖ «ἀπηρτισμένην καὶ σοφὴν ὀλότητα». Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐγὼ δὲν εἶναι σύμπλεγμα ἢ σειρὰ καταστά-

Hedonism», 1877.—«The Principles of Logik», 2 τόμ., 1883, 2α ἔκδ. 1922—
«Appearance and Reality. A Metaphysical Essay», 1893, 9η ἔκδ. 1930.—
«Essays on Truth and Reality», 1914.

¹ Παντοῖαι ἐγένοντο ἐπὶ τὴν διάνοησιν τοῦ Bradley ἐπιδράσεις, ἀπὸ τε τοῦ Σπινόζου καὶ τοῦ Ἐρβάρτου, τοῦ Schelling καὶ τοῦ Schopenhauer, τοῦ Lotze καὶ τοῦ Sigwart, τοῦ Vatke καὶ τοῦ Volkmann.

² Βεβαίως ὁ Bradley δὲν ἐλπίζει εἰς ὀριστικὴν καὶ τελείαν ἐφίξιν τῆς ἀληθείας ἀλλ' ἡ σκέψις καὶ ἀμφιβολία αὐτοῦ εἶναι μετρία καὶ λελογισμένη. Ἡ ἄκρατος σκέψις χαρακτηρίζεται ὑπὸ τούτου ὡς αὐτοκτονῶν δογματισμός.

σεων ἀλλ' ἐνιαῖον καὶ συγκεκριμένον ὅλον, οὐ ἀπλῶς φάσεις εἶναι τὰ μερικὰ καὶ καθ' ἕκαστον. Τὸ ἐγὼ εἶναι ἀνώτερόν τι καὶ καθολικὸν ἐγώ, κείμενον ὑπεράνω ἑκάστου ἰδίου, τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ἐγώ. Κατὰ τὴν ἔννοιαν λοιπὸν αὐτοῦ ἢ ἠθικὴ ἀρχὴ τῆς πραγματώσεως ἔχει ὧδε «πραγμάτου (τελείου) σεαυτὸν ὡς τὸ αὐτοσυνείδητον μέλος ἀπείρου ὅλου· πραγμάτου ἐκείνο τὸ ὅλον ἐν σεαυτῷ». Εἶναι εὐνόητον ὅτι ταύτη ἀρχὴ πρόκειται ἀντίθετος καὶ πολεμιά πρὸς τὴν μονομερῆ ἀξίωσιν τοῦ ὠφελίμου καὶ τοῦ ἡδέος¹, ὡς καὶ πρὸς τὴν γενικὴν καὶ τυπικὴν (τὴν τοῦ Καντίου) ἀπαίτησιν «τοῦ καθήκοντος χάριν τοῦ καθήκοντος», «τοῦ ὀρθοῦ χάριν τοῦ ὀρθοῦ» ἢ τελευταία αὕτη ἀρχὴ εἶναι ὡσαυτὸς μονομερῆς καὶ ἥκιστα κατάλληλος εἰς ῥυθμίσειν τῆς πράξεως, διότι οὐδὲν λέγει περὶ τοῦ συγκεκριμένου περιεχομένου τοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ ὀρθοῦ. Ἀμφότεραι αἱ μονομέρειαι, ἢ τε μερικότης καὶ ἢ ἀφηρημένη καθολικότης, ὑπερνικῶνται ἐν τῇ ὑπεριόρῳ ἐνότητι τοῦ συγκεκριμένου καθολικοῦ, ὅπερ διατυποῦται ὡς ἠθικὸν αἷτημα «ἡ θέσις μου καὶ τὰ καθήκοντα αὐτῆς» (my station and its duties).

Καὶ εἰς τὴν *Λογικὴν* ἔδωκεν ὁ Bradley νέαν τροπὴν διὰ τῶν «Ἀρχῶν τῆς Λογικῆς», ἐν ᾧ συγγράμματι συμφωνεῖ πρὸς τὸν Ἑγελον μάλιστα δὲ πρὸς τὸν Lotze καὶ ἐν μέρει τὸν Sigwart καὶ ἄλλους Γερμανούς². Ἡ Λογικὴ αὐτοῦ οὔτε τυπικὴ εἶναι οὔτε μαθηματικὴ οὔτε ἐμπειρικὴ ἀλλὰ τις πρωτότυπος μεταφυσικὴ Λογικὴ παρεμφερῆς ἐν τισὶ πρὸς τὴν τοῦ Ἑγέλου καὶ ἰδίᾳ κατὰ τὴν διαλεκτικὴν³.

¹ Ὁ Bradley ἀντιφέρεται πρὸς τοὺς προσιτάς τῆς χρησιμοθηρικῆς καὶ ἡδονικῆς θεωρίας, οἳοι ἦσαν ὁ Mill, ὁ Spencer, ὁ Stephen, ὁ Sidgwick.

² Μετὰ τούτων ἐπιχειρεῖ νὰ ἀνατρέψῃ τὴν περὶ τοῦ συνειρμοῦ θεωρίαν, τὴν ψυχολογικὴν δηλονότι βάσιν ἐφ' ἧς οἱ Ἄγγλοι ἐμπειρικοὶ ἐστήριζον τὴν ἑαυτῶν λογικὴν. Δεικνύει ὅτι ἢ κατὰ τὴν γνῶσιν σύνδεσις τοῦ περιεχομένου τῶν παραστάσεων αἰτίαν ἔχει τὴν ἰδεατὴν ταυτότητα τῶν συναπτομένων στοιχείων ἢ σύνδεσις δὲν ἀφορᾷ εἰς τὰ μερικὰ τὰ ἔχοντα ῥοώδη καὶ παροδικὸν χαρακτῆρα ἀλλ' εἰς τὰ καθόλου. Τὴν ἀποψιν ταύτην, ἣτις ἀναιρεῖ τὴν περὶ συνειρμοῦ θεωρίαν τὴν κρατήσαν ἀπὸ τοῦ Hartley καὶ τοῦ Hume μέχρι τοῦ Mill καὶ τοῦ Bain, ὀφείλει ὁ Bradley, καθὰ αὐτὸς ὁμολογεῖ, εἰς τὸν Ἑγελον.

³ Τὸ οὐσιῶδες γνῶρισμα τῆς λογικῆς θεωρίας τοῦ Bradley εἶναι ἢ διάκρισις τοῦ λογικοῦ ἀπὸ τοῦ ψυχικοῦ στοιχείου· ἐκείνο μὲν εἶναι τὸ ἰδεατόν, τὸ καθολικὸν καὶ σταθερόν, τοῦτο δὲ τὸ πραγματικόν, τὸ μερικόν καὶ παροδικόν. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν συνήθη τριμερῆ διαίρεσιν περιορίζεται εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ μὲν ἕτερον διαλαμβάνει περὶ τῆς κρίσεως τὸ δὲ ἄλλο περὶ τοῦ συλλογισμοῦ (παραλείπεται ἢ ἔννοια, διότι οὐχὶ αὕτη ἀλλ' ἢ κρίσις εἶναι ἢ ἀρχικὴ ἐνότης τῆς διανοήσεως).

15. Αἱ ἠθικαὶ καὶ αἱ λογικαὶ διδασκαλίαι τοῦ φιλοσόφου ἔτυχον θερμῆς ἀποδοχῆς καὶ εὐθύς ἐγένοντο κοινὸν τῆς βρεττανικῆς διανοήσεως κτῆμα. Τοῦναντίον δὲ ἀπέβησαν περιμάχητοι αἱ μεταφυσικαὶ θεωρίαι αἱ ἐκτεθεῖσαι ἐν τῷ περισπουδάστῳ ἔργῳ τῷ ἐπιγραφομένῳ «Φαινόμενον καὶ πραγματικότης»¹. Κατὰ τοῦτο ἡ μεταφυσικὴ προέρχεται ἐκ τοῦ συμφύτου τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει πόθου πρὸς γνῶσιν τῆς πραγματικότητος (τοῦ ὄντως ὄντος)² καὶ εἶναι τὸ ἀντίδοτον κατὰ τε τῆς δογματικῆς δεισιδαιμονίας τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας καὶ κατὰ τῶν συνήθων τύπων καὶ δοξασμάτων τοῦ ὑλισμοῦ. Χαρακτηρίζεται δὲ οὐχὶ ὡς πόρισμα ἀλλ' ὡς πνευματικὴ λειτουργία, ὡς παιδιὰ τις τοῦ πνεύματος ἔχουσα ἀξίαν καὶ ἐὰν ἔτι μέλλῃ νὰ καταλήξῃ εἰς τελείαν σκέψιν καὶ ἀμφιβολίαν. Ἀκριβέστερον δ' εἶπεῖν διττὸν ἔχει ἡ Μεταφυσικὴ ἔργον, πρῶτον μὲν νὰ σπουδάσῃ ὅπως γνωρίσῃ τὴν πραγματικότητα ὡς ἀντίθετον πρὸς τὸ ψιλὸν φαινόμενον, δεύτερον δὲ νὰ ἐπιδιώξῃ ὅπως κατανοήσῃ τὸ σύμπαν οὐχὶ κατὰ μέρη ἀλλ' ὡς ἐν ὅλον, τουτέστι νὰ ἐρευνήσῃ τὰς ἀκροτάτας ἀρχὰς τῆς γνώσεως καὶ ἀνεύρη ἀποψιν ἐρμηνευτικὴν τοῦ κόσμου ὡς ὅλου. Ἡ πρὸς ὀλότητα τάσις ἐν τε τῇ πράξει καὶ τῇ γνώσει εἶναι, λέγει, ἴδιον τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος γνώρισμα. Τὸ πνεῦμα λοιπὸν συναισθάνεται βαθέως τὴν ἀνάγκην ὅπως κοινωνήσῃ πρὸς τι ὑπέρτερον καὶ ἐπέκεινα τοῦ αἰσθητοῦ ὑπάρχον, ἐκ τούτου δὲ ἀναγνωρίζει τὴν διάκρισιν φαινομένου καὶ ὄντως ὄντος (πραγματικότητος). Φαινόμενον εἶναι ὅτι φαίνεται μόνον ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ οὐσιῶδες· εἶναι τὸ ἄμοιρον συναρτήσεως καὶ τάξεως καὶ συστηματικῆς συναφείας, τὸ πλήρες δυσαρμονιῶν καὶ διαφωνιῶν, οὗ ἔνεκα περιπίπτομεν εἰς ἀπορίας καὶ ἀντινομίας, εἰς ψευδεῖς ἀφαιρέσεις ἢ μερικὰς ἀπόψεις³. Ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ τὸ ὄντως ὄν, ἡ πραγματικότης ἢ, καθὰ ἄλλως ἀγαπᾷ νὰ λέγῃ ὁ Bradley, τὸ Ἀπόλυτον εἶναι ἐνότης ἐπέκεινα πάσης ἀναφορᾶς καὶ διαλεκτικῆς κινήσεως,

¹ Τὸ ἔργον τοῦτο ὁ E. Caird ἐχαρακτήρισεν ὡς τὸ «μέγιστον ἀπὸ τοῦ Καντίου», ὁ δὲ Muirhead ἀπεφήνατο ὅτι ὁμοιον δὲν εἶχεν ἀναφανῆ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Hume καὶ ὅτι, ὅπως τὸ ἔργον ἐκείνου, ἀφύπνισε πάντας ἀπὸ τοῦ δογματικοῦ ὕπνου. Ἀλλ' οἱ ἐναντίοι καὶ μάλιστα οἱ πραγματοκρατικοὶ ἐκάκισαν αὐτὸ σφόδρα καὶ παρέστησαν ὡς μορμολύκειον.

² Κατὰ τὸν Bradley, ὅπως καὶ κατὰ τὸν Schopenhauer, ὁ ἄνθρωπος εἶναι «ζῷον μεταφυσικόν» (animal metaphysicum).

³ Φαινόμενον ὑπάρχει ἐκεῖ, ὅπου ἡ νόησις κινεῖται ἐντὸς ποιοτήτων καὶ ἀναφορῶν, ὅπου λείπει ἡ συνάφεια καὶ ἀκολουθία καὶ διασπᾶται ἡ ἐμπειρία ἡμῶν. Τοιοῦτον εἶναι τὸ γιγνόμενον καὶ μεταβαλλόμενον, τὸ χαῶδες καὶ ἄλογον, τὸ σφαλερὸν καὶ κακόν.

ἁρμονία καὶ τάξις, συνάφεια καὶ ἀλληλουχία, κόσμος τῶν ἀξιῶν, ὑπέ-
τατος κανὼν καὶ κριτήριον τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ καλοῦ.
Εἰ καὶ μὴ εἶναι ὁ τῶν φαινομένων κόσμος καθ' ἑαυτὸν πραγματικός,
ὅμως ἐπάναγκες νὰ ἀνήκη εἰς τὴν πραγματικότητα· διότι ὅτι ὑπάρχει
δὲν δύναται νὰ εἶναι ἔξω ἐκείνης. Ὅθεν συνάγεται ὅτι τὸ πραγματι-
κόν, τὸ ὄντως ὄν, εἶναι τοιοῦτον ὥστε νὰ περιλαμβάνη πάντα τὰ φαι-
νόμενα ἐν μορφῇ ἁρμονικῇ· τὸ Ἀπόλυτον δὲν εἶναι ποικιλία ἀνεξαρ-
τήτων ὄντων ἀλλὰ τις πασῶν τῶν διαφορῶν περιληπτικὴ ἁρμονικὴ
ὁλότης καὶ ὡς τοιαύτη ἔχει ὑπερπροσωπικὸν χαρακτήρα. Τὸ περιεχό-
μενον αὐτοῦ εἶναι ἡ ἐμπειρία, ἐν ἣ πᾶσαι αἱ μερικαὶ διαφοραὶ συμπε-
ριλαμβάνονται κατὰ τρόπον ὁμόλογον καὶ σύμφωνον. Λαμβάνομεν δὲ
πεῖραν τοῦ ὅλου ἐκείνου ἀτελέστερον μὲν διὰ τοῦ καθαροῦ συναισθή-
ματος τελειότερον δὲ διὰ τῆς ἐνοράσεως, ἐν ἣ νόησις καὶ συναίσθησις
καὶ βούλησις συνάπτονται εἰς ἐνότητα.

Ἐκ τούτων καθίσταται εὐδὴλον ὅτι ὁ Bradley παρὰ τὴν
στενὴν συγγένειαν πρὸς τὸν Ἐγγέλον ἀφίσταται οὐ μικρὸν ἀπ' αὐτοῦ,
ὁπότε θεωρεῖ ὑπερτάτην ἐνέργειαν τοῦ πνεύματος οὐχὶ τὴν συναφῆ
πρὸς κατηγορίας λογικὴν νόησιν ἀλλὰ τὴν περιεκτικὴν ἐμπειρίαν τὴν
συνάπτουσαν νόησιν καὶ συναίσθησιν καὶ βούλησιν¹. Πολλῶ μᾶλλον
προσεγγίζει ἐκείνῳ ἐν τῇ Λογικῇ.

16. Ὁ Βερνάρδος *Bosanquet* (1848-1923), καθηγητὴς τῆς φιλοσο-
φίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Ἀγ. Ἀνδρέου, ἔλαβε μὲν ἱκανὰ ἐκ τῶν
διδασμάτων τοῦ Bradley ἀλλὰ ταῦτα οὕτως ἐπεξεργάσθη κατὰ τρόπον
πρωτότυπον, συνεπλήρωσεν εὐστόχως καὶ ἐπηύξησεν εὐρέως, ὥστε νὰ
χαρακτηρίζηται εὐλόγως οὐχὶ ὡς ἀπλοῦς μιμητὴς ἀλλ' ὡς ἑταῖρος καὶ συγ-
γενὴς φιλόσοφος. Ἦτιον ἐκείνου βαθὺς καὶ στοχαστικὸς ἀλλὰ πολυμαθέ-
στερος καὶ πολυμερέστερος καὶ πολυγραφώτερος² ἐθεμελίωσε τὴν ἀπόλυ-
τον ἰδεοκρατίαν ἐπὶ ἀσφαλεστέρας βάσεως καὶ ἐφήρμοσεν εὐρύτερον³,

¹ Προστεθῆτω καὶ ἄλλη τις διαφορὰ, ἡ τῇ διανοήσει δηλαδὴ τοῦ Bradley παρατηρουμένη χροιά ὑγιοῦς σκέψεως καὶ ἀμφιβολίας, καθ' ἣν ἀποφαίνεται ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἐλάττων καὶ ἀσθενέστερα ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν πλοῦτον τῆς ὑπάρξεως· ἔτι δὲ παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἀκροτάτη γνῶσις, ἣν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εὐρωμεν, ἤρτηται ἐξ ἀγνώστου Τινός.

² Ὁ Bosanquet συνέγραψεν ὑπὲρ τὰ εἴκοσι πέντε ἔργα. Διέλαβε περὶ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Rousseau, ἔτι δὲ μετέφρασε τὴν Μεταφυσικὴν καὶ τὴν Λογι-
κὴν τοῦ Lotze (1884) καὶ τὴν εἰς τὴν Αἰσθητικὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Ἐγγέλου (1886).

³ Ὁρμηθεὶς ἀπὸ τῆς Μεταφυσικῆς ἀνέπτυξεν οὐχὶ μόνον τὴν Ψυχολογίαν